

**Το νέο Σύστημα Διαρκούς Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών και ο ρόλος της ενδοσχολικής
επιμόρφωσης**

The New System of Continuing Teacher Training and the Role of in-school training

Αντιγόνη Ζήση, (M.Sc.), Σχολική Σύμβουλος Οικονομολόγων

Antigoni Zisi, (M.Sc) Coordinator for Economy in the Regional Center for Educational Planning of Eastern
Macedonia and Thrace.

Abstract: Further training of teachers is an essential demand of our contemporary society. As the traditional methods do not absolutely cover the needs of teachers, it becomes necessary for the further training to be offered through synchronous, flexible and functional ways as the in-school training really is. In the present paper it is stressed that in-school training offers continuous scientific and pedagogical support to the teachers while, at the same time, it makes them active factors of the learning process.

Keywords: Training, lifelong learning, forms of training, necessity of training, in-school training.

Περίληψη: Η επιμόρφωση αποτελεί ένα βασικό αίτημα της σύγχρονης κοινωνίας. Καθώς, μάλιστα, οι παραδοσιακοί τρόποι εκπαίδευσης δεν καλύπτουν απόλυτα τις επιμορφωτικές ανάγκες των εκπαιδευτικών, καθίσταται επιτακτική η ανάγκη η επιμόρφωση να προσφέρεται μέσα από σύγχρονα, ευέλικτα και λειτουργικά συστήματα, όπως η ενδοσχολική επιμόρφωση. Η νέα πολιτική για την επιμόρφωση εστιάζει πλέον στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση (σύγχρονη και ασύγχρονη), αναπτύσσεται μέσω της αποκέντρωσης των επιμορφωτικών προγραμμάτων-παρεμβάσεων (επιμόρφωση πολλαπλασιαστών και ενδιάμεσες παρεμβάσεις σε δίκτυα σχολείων) και οδηγεί στην ενδοσχολική επιμόρφωση. Στην προοπτική αυτή ο/η εκπαιδευτικός τίθεται στο επίκεντρο της επιμορφωτικής διαδικασίας, συμμετέχει στο σχεδιασμό και αξιολογεί την εφαρμογή των πολιτικών σε επίπεδο σχολικής μονάδας. Στην παρούσα ανακοίνωση καταγράφεται η νέα τάση στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και τονίζεται ότι η ενδοσχολική επιμόρφωση παρέχει στους εκπαιδευτικούς διαρκή επιστημονική και παιδαγωγική υποστήριξη ενώ τους μετατρέπει παράλληλα σε ενεργούς παράγοντες της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Λέξεις κλειδιά: Επιμόρφωση, διά βίου μάθηση, μορφές επιμόρφωσης, αναγκαιότητα επιμόρφωσης, ενδοσχολική επιμόρφωση.

1. Η Αναγκαιότητα της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών.

Η σημερινή εποχή χαρακτηρίζεται από την ανάγκη για συνεχή και δια βίου εκπαίδευση. Η διαρκής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών αναγνωρίζεται ως αυτονόητο και αναπόσπαστο μέρος της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας. Η δημιουργία, επομένως, μηχανισμών που θα παρέχουν συνεχή και δια βίου επιμόρφωση και κατάρτιση με αποτελεσματικό, ευέλικτο και αξιόπιστο τρόπο είναι πλέον αναγκαιότητα. Είναι γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί φτάνουν τις περισσότερες φορές στη σχολική πράξη χωρίς την αναγκαία εμπειρία, εφοδιασμένοι με θεωρητικές γνώσεις που απέκτησαν κατά την αρχική τους εκπαίδευση. Στην πραγματικότητα, μάλιστα, διαπιστώνεται μία θεωρητική αποδυνάμωση και σταδιακή απώλεια των στοιχείων που αποκτήθηκαν στη διάρκεια της βασικής επαγγελματικής κατάρτισης, η οποία κατά ένα μεγάλο μέρος οφείλεται στην απόσταση ανάμεσα στο χρόνο της μόρφωσης και στο χρόνο της εκπαιδευτικής πράξης

Η αναγκαιότητα της επιμόρφωσης γίνεται ιδιαιτέρως αισθητή όταν:

- Μεσολαβεί αρκετός χρόνος ανάμεσα στην αποφοίτηση από τη σχολή βασικής κατάρτισης και το διορισμό.
- Υπάρχουν ελλείψεις στη βασική εκπαίδευση (Newton, Brathwaite, 1987).
- Πραγματοποιούνται εκπαιδευτικές αλλαγές σε διάφορους τομείς, όπως νέα αναλυτικά προγράμματα και βιβλία, εκπαίδευση αλλοδαπών, μαθησιακές δυσκολίες, ευέλικτη ζώνη κ.ά, με αποτέλεσμα οι εκπαιδευτικοί που θα κληθούν να υλοποιήσουν αυτές τις αλλαγές και καινοτομίες να μην είναι επαρκώς ενημερωμένοι (Νάσαινας, 1999).
- Γίνεται χρήση των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση.
- Εκπαιδευτικοί προωθούνται σε θέσεις στελεχών εκπαίδευσης με αποτέλεσμα η συστηματική επιμόρφωσή τους να είναι αναγκαία, προκειμένου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των νέων τους καθηκόντων.

Όπως επισημαίνουν οι Μαυροειδής, Τύπας, (2001) οι εκπαιδευτικοί φτάνουν τις περισσότερες φορές στη σχολική πράξη χωρίς την αναγκαία εμπειρία, εφοδιασμένοι με μια κατάρτιση που αποκτήθηκε μακριά και έξω από το σχολείο. Αυτό που ονομάζουμε βασική μόρφωση είναι στην πραγματικότητα μια μόρφωση προκαταρκτική. Στην πραγματικότητα όμως διαπιστώνεται αδυναμία των νέων εκπαιδευτικών να εφαρμόσουν αποτελεσματικά τις θεωρητικές γνώσεις που απέκτησαν κατά την αρχική τους εκπαίδευση.

Οι λόγοι οι οποίοι καθιστούν αναγκαία τη συνεχή επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, εκτός από την αναγκαιότητα να καλυφθούν οι αδυναμίες της βασικής κατάρτισης σε θέματα διδακτικής και παιδαγωγικής μεθοδολογίας, είναι:

- Οι ταχύτατες επιστημονικές εξελίξεις της εποχής μας.
- Οι κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές αλλαγές και ανακατατάξεις.
- Η ανεργία των εκπαιδευτικών η οποία συχνά ακυρώνει και απαξιώνει τη βασική τους

εκπαίδευση.

Η επιμόρφωση για παράδειγμα των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικής αγωγής, πρέπει να αποτελεί αντικείμενο υψηλής προτεραιότητας, καθώς η πολυπολιτισμικότητα συνθέτει πλέον ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της σύγχρονης εκπαίδευσης (Βασιλόπουλος, 2005).

Τα τελευταία χρόνια είναι εμφανής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα η ύπαρξη παλιννοστούτων, αλλοδαπών μαθητών και μειονοτήτων, με υψηλή μάλιστα αντιπροσώπευση σε ορισμένες περιοχές της χώρας μας (Παλαιολόγου, 1999). Οι μαθητές αυτοί, οι οποίοι συνιστούν μία ομάδα μαθητικού πληθυσμού με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, καλούνται να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις ενός νέου προς αυτούς εκπαιδευτικού συστήματος. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εμφανίζουν δυσκολίες στη μάθηση και στην επίδοση, δυσκολίες στις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους τους, και εν γένει δυσκολίες ψυχολογικές τόσο σε γνωστικό επίπεδο όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο (Λάγιος, Μανίκα, Μπομπαρίδου, 2006). Η διαδικασία ένταξης των παιδιών αυτών δυσκολεύει και τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι καλούνται να επιλύσουν προβλήματα προσαρμογής και να αντιμετωπίσουν τυχόν συγκρούσεις από την επαφή ομάδων με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά (Πανταζής, Νάσαινας, Τσίγκα, 2002).

2. Βασικές μορφές της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών.

Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών διαμορφώνεται από ένα πλήθος παραγόντων, όπως ο σκοπός τον οποίο εξυπηρετεί, το περιεχόμενο και η διάρκειά της, η ομάδα εκπαιδευτικών στην οποία απευθύνεται και ο φορέας που είναι επιφορτισμένος με τη διοργάνωσή της (Φλωρίδης, 2003).

Με βάση τα παραπάνω διακρίνεται σε επιμόρφωση υποχρεωτική και προαιρετική, εισαγωγική και περιοδική, ενδοσχολική ή εξωσχολική, ταχύρρυθμη ή μεγάλης διάρκειας. Η καθιέρωσή της εξαρτάται από το σύνολο των κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών δεδομένων που χαρακτηρίζουν ένα εκπαιδευτικό σύστημα σε μια δεδομένη χρονική στιγμή (Αθανασούλα-Ρέππα, Ανθοπούλου, Κατσουλάκης, Μαυρογιώργος, 1999). Βεβαίως στις μέρες μας και λόγω των επιδράσεων που είχε η πανδημία στην εκπαίδευση ένα βασικό στοιχείο της επιμόρφωσης αποτελεί πλέον η εξ αποστάσεως διαδικτυακή επιμόρφωση με έμφαση στη «σύγχρονη» και «ασύγχρονη» τηλεεκπαίδευση.

3. Το νέο σύστημα Διαρκούς Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών - Θεματολογία

Το Σύστημα Διαρκούς Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών αποτελεί ένα δυναμικό πλαίσιο και εργαλείο επιμορφωτικών παρεμβάσεων, το οποίο στην παρούσα φάση σχεδιάζεται από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) και το οποίο είναι ανοικτό σε αξιολόγηση, επικαιροποίηση και αναδιαμόρφωση, οδηγώντας με τον τρόπο αυτό έναν Μόνιμο και Ανοικτό Μηχανισμό Επιμόρφωσης (ΙΕΠ, 2021).

Οι επιμορφωτικές ενέργειες που έχουν ήδη δρομολογηθεί και υλοποιούνται είναι η διαφοροποιημένη διδασκαλία, η υποστήριξη της μαθητείας, η υποστήριξη της επαγγελματικής εκπαίδευσης. Συνάμα το ΙΕΠ ολοκληρώνει την εκπόνηση των σχεδίων επιμόρφωσης σε μια σειρά νέων θεματικών που αφορούν στην επιμόρφωση εκπαιδευτικών στις ήπιες και ψηφιακές δεξιότητες, στους βασικούς εγγραμματισμούς, σε νέες θεματικές, όπως εκπαίδευση του πολίτη (citizenship education), κυκλοφοριακή αγωγή, STEM, πολιτική προστασία, αειφόρος ανάπτυξη, υγεία και διατροφή, επιχειρηματικότητα, σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, επαγγελματικός προσανατολισμός. Παράλληλα στηρίζει επιμορφωτικά τους εκπαιδευτικούς προσχολικής εκπαίδευσης στη “διδασκαλία” αγγλικών και πληροφορικής, ενώ την ίδια στιγμή σχεδιάζεται η διοικητική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και η επιμόρφωση σε θέματα αξιολόγησης.

3.1. Παιδαγωγικές αρχές και πλαίσιο εφαρμογής

Ο προτεινόμενος επιμορφωτικός σχεδιασμός βασίζεται σε μια σειρά εκπαιδευτικών, παιδαγωγικών και διοικητικών παραδοχών, με βασικό σημείο αναφοράς την εκπόνηση νέων Προγραμμάτων Σπουδών. Ως προς τις παιδαγωγικές παραδοχές ο επιμορφωτικός σχεδιασμός στοχεύει στην εκδίπλωση των δεξιοτήτων και δυνατοτήτων εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών, ενώ αξιοποιεί και προωθεί τη διαφοροποιημένη διδακτική/μαθησιακή διαδικασία. Πρόκειται για μία διαδικασία που συνεκτιμά τις προηγούμενες γνώσεις και εμπειρίες, τις ιδιαίτερες δεξιότητες, τα κίνητρα και τα ενδιαφέροντα, καθώς και τον διαφορετικό ρυθμό μάθησης), δίνει έμφαση στην αξία της έρευνας, αλλά και της επαφής με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον του σχολείου, εστιάζει στην αξία της δημιουργικής μάθησης, προωθεί ομαδοσυνεργατικές και βιωματικές μορφές διδασκαλίας και μάθησης και ενισχύει την ενσυναίσθηση μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι εκπαιδευτικοί επιμορφώνονται ώστε να είναι σε θέση να οργανώνουν δυναμικά και αλληλεπιδραστικά περιβάλλοντα μάθησης, να συνεργάζονται, συμπράττουν και διαδίδουν καλές πρακτικές, να συνεργάζονται εποικοδομητικά με τους γονείς/κηδεμόνες των μαθητών, καθώς και με κοινωνικούς εταίρους και αξιοποιούν το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (πολιτισμικές, κοινωνικές, τοπικές ιδιαιτερότητες).

Για το σχεδιασμό επιμορφωτικών παρεμβάσεων βασική παράμετρος είναι η διερεύνηση επιμορφωτικών αναγκών, καθώς για τη βιωσιμότητα και την αποτελεσματικότητα των επιμορφωτικών παρεμβάσεων είναι σημαντικό, κατά τον σχεδιασμό των επιμορφώσεων, να λαμβάνονται υπόψη οι επιμορφωτικές ανάγκες που προκύπτουν, ιδίως όταν πραγματοποιούνται εκπαιδευτικές αλλαγές, αλλά και από τα αιτήματα για επιμόρφωση που εκφράζουν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί.

Στο πλαίσιο αυτό δημιουργείται και αξιοποιείται ειδικό επιμορφωτικό υλικό, ώστε να καλύπτει διαφορετικές μεθόδους και μορφές επιμορφωτικών παρεμβάσεων, όπως διά ζώσης και εξ αποστάσεως (σύγχρονη και ασύγχρονη) τηλεεκπαίδευση.

Για την υποστήριξη του Σχεδίου διαρκούς επιμόρφωσης, σχεδιάζεται ένα ολοκληρωμένο πληροφοριακό σύστημα υποστήριξης των επιμορφωτικών δράσεων, το οποίο βασίζεται στη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης πλατφόρμας η οποία θα περιλαμβάνει όλα τα επιστημονικά αντικείμενα/προγράμματα επιμόρφωσης που (θα) προσφέρονται στους εκπαιδευτικούς. Η πλατφόρμα αυτή συνιστά ένα αναγκαίο εργαλείο τόσο αποτύπωσης όσο και παρακολούθησης των επιμορφωτικών δράσεων, με παράπλευρο στόχο την επικαιροποίηση των επιμορφωτικών δράσεων.

4. Συμπεράσματα-Προτάσεις

Η επιμόρφωση θα πρέπει να θέσει τις βάσεις για την επαγγελματική ανάπτυξη του εκπαιδευτικού. Στόχος της θα πρέπει να είναι όχι απλώς ο εμπλουτισμός του διδακτικού έργου του εκπαιδευτικού αλλά και ο στοχασμός για το ρόλο του και τον τρόπο με τον οποίο βλέπει τον εαυτό του ως εκπαιδευτικό και την ίδια την πράξη της διδασκαλίας. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο λαμβάνονται υπόψη και αξιοποιούνται δημιουργικά η υπάρχουσα γνώση και η εκπαιδευτική εμπειρία των εκπαιδευτικών. Με αυτόν τον τρόπο, οι εκπαιδευτικοί όχι μόνο διευρύνουν την πρακτική τους γνώση, αλλά και σταδιακά αντιλαμβάνονται την προσωπική τους εκπαιδευτική θεωρία, οπότε διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις και για την αναμόρφωσή της.

Για τη διαμόρφωση ενός τέτοιου στοχαστικού και αναστοχαστικού πλαισίου απαραίτητη θεωρείται τόσο η ενεργός συμμετοχή των εκπαιδευομένων-εκπαιδευτικών στην επιμορφωτική διαδικασία, όσο και η άμεση συνεργασία με τις σχολικές μονάδες.

Στην εποχή μας η έκταση των αναγκών του εκσυγχρονισμού και της αναπροσαρμογής των εκπαιδευτικών συστημάτων απαιτεί τη διάθεση σημαντικών πόρων για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Βασικά διαχρονικά θέματα και αιτήματα γύρω από τα οποία πρέπει να επικεντρώνεται ο σχεδιασμός της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών είναι η σύνδεση μεταξύ βασικής κατάρτισης και διαρκούς επιμόρφωσης, η αποκέντρωση των κεντρικών δομών και δραστηριοτήτων, η ενίσχυση της ενδοσχολικής επιμόρφωσης. (Ανδρέου, 1992, Ξωχέλης, Παπαναούμ, 2000).

Μέσα από τον κεντρικό σχεδιασμό της επιμόρφωσης είναι δυνατόν να παρουσιάζεται μία γενικότερη αδυναμία στην αντιμετώπιση των τοπικών αναγκών και ιδιαιτεροτήτων. Η επιμόρφωση όταν γίνεται σε επίπεδο σχολικής μονάδας, ή όταν λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες της σχολικής μονάδας είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική. Αυτό συμβαίνει γιατί κάτω από τις ιδιαίτερες πολιτισμικές, γλωσσικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής, μπορούν να αναδειχθούν οι ιδιαίτερες επιμορφωτικές ανάγκες των εκπαιδευτικών, αλλά και να αντιμετωπιστούν συγκεκριμένα παιδαγωγικά και διδακτικά ζητήματα.

Η ενδοσχολική επιμόρφωση καθιερώνει τη μικρή σχολική κοινότητα ως μονάδα μάθησης, όπου συνεργατικά επισημαίνονται και αντιμετωπίζονται τα προβλήματα του κάθε σχολείου και του κάθε εκπαιδευτικού. Με την έννοια αυτή μπορεί να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο της αναντιστοιχίας αναγκών και επιμόρφωσης που είναι ένα συνηθισμένο φαινόμενο με τα

τυπικά προγράμματα επιμόρφωσης. Το γεγονός εξάλλου ότι απαιτεί την ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευτικών δημιουργεί κατάλληλες συνθήκες για την κάλυψη των προσωπικών ενδιαφερόντων τους και τη μεταφορά νέων προσεγγίσεων στη σχολική τάξη. Υπό την έννοια αυτή συμβάλλει αποφασιστικά και στη δημιουργία κλίματος σχέσεων και συνεργασίας σε ένα σχολείο. Ένα ανοιχτό υποστηρικτικό, επικοινωνιακό κλίμα, κάνει τους εκπαιδευτικούς να αισθάνονται ασφαλείς, να μιλούν και να ενεργούν ελεύθερα. Έτσι, προάγεται, η ικανοποίηση του διδακτικού προσωπικού ενός σχολείου, ενώ αυξάνεται η αποδοτικότητα και γενικότερα προωθείται η ανάπτυξη του εκπαιδευτικού οργανισμού (Χολέβας, 1995). Τέλος, η ενδοσχολική επιμόρφωση μπορεί να οδηγήσει στη διεξαγωγή εκπαιδευτικών ερευνών από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς κάθε σχολείου, διαδικασία που καθιστά τους εκπαιδευτικούς ερευνητές και αποτελεί στήριγμα και εφαλτήριο για την επαγγελματική τους ανάπτυξη.

Ειδικότερα, μέσω της ενδοσχολικής επιμόρφωσης επιτυγχάνεται σύνδεση της επιμόρφωσης με τη σχολική πραγματικότητα, ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευτικών, βιωματικός χαρακτήρας της επιμόρφωσης ο οποίος εξασφαλίζεται από την αξιοποίηση των εμπειριών των εκπαιδευτικών, διάλογος, ανταλλαγή απόψεων, ανάπτυξη προβληματισμού, ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ σχολείου, τοπικής κοινωνίας, Πανεπιστημίων κ.λ.π.

Οι αλλαγές σε όλους τους τομείς της σύγχρονης κοινωνίας δημιουργούν την αναγκαιότητα της διαρκούς προσαρμογής όλου του εκπαιδευτικού συστήματος στα νέα δεδομένα. Ο εκπαιδευτικός για να μπορεί να ανταποκριθεί στο έργο του δεν είναι δυνατόν να αρκείτε στα εφόδια των βασικών του σπουδών. Έχει ανάγκη από διαρκή ενημέρωση στις εξελίξεις τόσο της επιστήμης του όσο και του τομέα των επιστημών της αγωγής, ανανεώνοντας επαρκώς το γνωστικό του εξοπλισμό.

Με την έννοια αυτή η διαρκής επιμόρφωση παρέχει συνεχή επιστημονική και παιδαγωγική υποστήριξη στο δύσκολο έργο των εκπαιδευτικών μετατρέποντας τους παράλληλα σε ενεργούς παράγοντες της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στη σκέψη ότι μπορούμε να στραφούμε σε πιο ευέλικτα σχήματα παροχής επιμόρφωσης, προκειμένου να συμπληρώσουμε τις υπάρχουσες δομές και να ανταποκριθούμε στις απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής. Με την έννοια αυτή θεωρούμε αναγκαίο τα προγράμματα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών να έχουν διάρκεια και βάθος χρόνου, να απευθύνονται και να ανταποκρίνονται στις εξατομικευμένες ανάγκες των εκπαιδευτικών να συμπληρώνονται μέσα από ανοικτές ευέλικτες και εναλλακτικές μορφές παροχής εκπαιδευτικών υπηρεσιών, όπως είναι η ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Η ενδοσχολική επιμόρφωση μπορεί να συμβάλει σε σημαντικό βαθμό στην υποστήριξη συμμετοχής και ανάδειξης των σχολικών μονάδων ως φορέων επιμορφωτικών προγραμμάτων. Ο θεσμός της Ενδοσχολικής Επιμόρφωσης συνιστά ουσιαστικά μια πολύ ενδιαφέρουσα καινοτομία, καθώς δεν μετακινεί τους εκπαιδευτικούς από το σχολείο τους προς τον τόπο επιμόρφωσης, ενώ εστιάζει στις δικές τους ανάγκες. Δίνει, ακόμη, τη

δυνατότητα να αναδειχθούν οι ιδιαιτερότητες κάθε σχολείου και κάθε τοπικής κοινωνίας και να βελτιωθούν οι σχέσεις των μελών του διδακτικού προσωπικού.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Newton E.H., -Brathwaite W.E., (1987), „Priorities and Program effectiveness in teacher education: A study of the perceptions on teachers in training in training and their tutors” “Training and teacher education”, 1, 33:193-204.

Αθανασούλα-Ρέππα Α., Ανθοπούλου Σ., Κατσουλάκης Σ., Μαυρογιώργος Γ., (1999), «Διοίκηση Εκπαιδευτικών Μονάδων», τ. Β΄, Πάτρα, ΕΑΠ, σελ. 109-111.

Ανδρέου, Α., (1992). «Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών: Προς την πολυτυπία και πολυμορφία», στο Απ. Ανδρέου (Εισαγωγή-Επιμέλεια), «Αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου-Βασική κατάρτιση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών», Εκδοτικός Όμιλος Συγγραφέων-Καθηγητών, Αθήνα 1992, σ. 208-228.

Βασιλόπουλος Χ., (2005) «Η διαπολιτισμική θρησκευτική αγωγή», περιοδικό Πεμπτούσια, τ. 18, σελ. 72.

ΙΕΠ (2021). Εκπόνηση του Εθνικού Συστήματος Διαρκούς Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών (ΕΣΔΕΕ) <http://www.iep.edu.gr/el/ekpronisi-tou-ethnikoy-systimatos-diarkoys-epimorfosis-ekpraideftikon-esdee>

Κιουλάνης, Σ., (2008). Ανοικτή και εξ αποστάσεως Εκπαίδευση στην Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών, Θεσσαλονίκη, Βάνιας.

Λάγιος Β., Μανίκα Δ., Μπομπαρίδου Χ., (2006) «Προβλήματα εκπαιδευτικών και μαθητών στο σύγχρονο σχολείο. Μια διαπολιτισμική προσέγγιση». Πρακτικά 1^{ου} Εκπαιδευτικού Συνεδρίου «Το Ελληνικό Σχολείο και οι προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνίας», Ιωάννινα 12-14 Μαΐου 2006., σελ. 24-25.

Νάσαινας Γ., (1999). Ο ρόλος της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών στην προσπάθεια αλλαγής στάσης τους απέναντι στις πολιτισμικές μειονότητες και ειδικές πολιτισμικές ομάδες, Σχολείο και Ζωή, τεύχη 7,8 και 9.

Νόμος 1566 της 26ης Σεπτεμβρίου 1985 (Φ.Ε.Κ. 167/30-9-1985), «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις».

Ξωχέλης, Π, Παπαναούμ, Ζ (2000) «Η ενδοσχολική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Ελληνικές εμπειρίες 1977-2000», ΥΠΕΠΘ-ΕΠΕΑΕΚ, Θεσσαλονίκη.

Παλαιολόγου, Ν., (1999), «Δυσκολίες στη μάθηση των μαθητών από την πρώην Σοβιετική Ένωση στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Αποτελέσματα έρευνας». Στο Γεωργογιάννης, Π., (επιμ) «Η Ελληνική ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα», Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου, Πάτρα 12 – 14 Ιουνίου 1998, Τομ. ΙΙ, Πάτρα, ΚΕ.Δ.ΕΚ., σελ. 231 – 232.

Πανταζής Σ., Νάσαινας Γ., Τσίγκα Ε.,(2002). Η επιμόρφωση στη διαπολιτισμική αγωγή αναγκαιότητα στη σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία. Ανακοίνωση στο 2ο Διεθνές Συνέδριο του Π.Τ.Δ.Ε. Πατρών με θέμα: «Η παιδεία στην αυγή του 21ου αιώνα», Πάτρα, 4-6/10/2002.

Χολέβας, Ι. (1995). Οργάνωση και Διοίκηση. Αθήνα: εκδ. Interbooks.